

DE MENS IS EEN STERVELING

Lezing op de Ter Schegget-studiedag 'Voor God spelen?', 4 oktober 2019 in de Thomaskerk in Amsterdam

Broeders en zusters,

Wilken Veen zei tegen me: Wessel, jij hebt meermaals te kennen gegeven dat jij je verzet tegen de gedachte dat ons leven op een dag voltooid zou kunnen zijn; jij hebt ook meermaals bepleit dat ieder mens er recht op heeft verdrietig te zijn. Jij hebt met andere woorden problemen met onze huidige cultuur van het zo nodig gelukkig moeten zijn. Ga daar eens nader op in, in verband met euthanasie. Ik voel mij gekend in deze vraag en wil dan ook graag hier iets over zeggen. Ik doe dit aan de hand van een aantal levenservaringen. De dogmatiek komt dan vanzelf wel mee.

Ik was laatst op bezoek bij de moeder van mijn beste schoolvriend van vroeger, die met haar 89 jaar al jaren aristocratisch dement is, maar sinds een goed jaar ook alleen nog maar in bed ligt, waarbij ze zo rijk is dat ze dag en nacht privé verpleegd wordt. Ik schrok toen ik haar na een klein jaar weer zag en kon een zeker gevoel van walging niet onderdrukken: haar hoofd was zo rond als een tonnetje vanwege het vocht dat niet meer wegliep, en ze keek me met twee kleine oogjes van tussen haar weke vlees aan, waarbij ze me gelukkig herkende. We hebben gepraat en natuurlijk moest ik meerdere keren vertellen over mij en mijn dochters, steeds hetzelfde, en ook andere dingen kwamen langs. Toen ik vroeg of ze zich verveelde en veel sliep zei ze nee, ik luister vooral muziek. Deze vrouw heeft een vorm van dementie waarbij iemand een geheel heldere indruk maakt, maar alles direct vergeet en later ook met dingen aan de haal kan gaan. Het zou me dan ook niets verbazen als ze wel heel veel slaapt, maar als ze dan wakker is vooral naar muziek luistert. En dat ik zelf in palliatieve staat verkeer heb ik haar niet verteld, om haar onnodig leed te besparen. Ik voelde een afkeer toen ik haar zag en ook een zekere opluchting toen ik weer wegging, toch vond ik het geen vervelend bezoek.

Stel nu dat zij zou zeggen: Wessel mijn leven is voltooid, het heeft geen zin om dit langer te rekken, ik ben klaar met het bestaan. En stel dat een van haar dochters – ze zal het niet doen! – maar stel dat zij haar daarin zou bijvallen: Wessel, kijk dan eens hoe ze erbij ligt, als een hoopje ellende, ze slaapt alleen nog maar, krijgt weinig bezoek, wij hebben ook ons eigen leven; dit is toch geen leven meer? Dit is toch niet zoals jouw God het heeft bedoeld? Laat haar toch gaan! Ik zou hier niet in meegaan. Toch voel ook ik een zuigkracht die onmiddellijk vraagt: maar wat voor zin heeft dit leven nog? Waarom zouden we het elkaar zo moeilijk maken en niet gewoon kunnen zeggen: het is klaar, en dan de gepaste maatregelen nemen? Maar dat is moord, als je het zo gemakkelijk ziet, roepen we ook weer direct in koor! Dit gaat veel te snel! Zoiets mag alleen gebeuren op uitdrukkelijke wens van de patiënt zelf. Maar als die wens helemaal bij haar zelf ligt, waarom is het dan geen moord of zelfmoord?

Het eigenlijke probleem waar we vandaag mee worstelen ligt denk ik niet bij de vraag hoe zorgvuldig we wel of niet iemand al dan niet aan zijn einde helpen, maar ligt al daarvoor: hoe komt het dat wij denken dat een leven van een rondpoepend, verward, angstig, lijdend, boos, of alleen maar stil liggend vegeterend, animerend iemand, die misschien zelfs al *hersendood* is, zinloos is? Wat gebeurt er met ons op zo'n moment, als we zeggen: al leven we nog, mijn leven of jouw leven is zinloos geworden? Terwijl we het misschien zelf alleen maar niet kunnen aanzien, niet meer verdragen.

En dan zeggen we soms: voltooid! Alsof we aan onze opdracht hebben voldaan. Dat klinkt hartstikke mooi, zo van ik heb gelééfd en genoten en kan nu zonder schulden heengaan – we zeggen voltooid, maar we bedoelen natuurlijk: op tijd; voordat ik aftakel en de regie over mijn leven verlies. Dus wat is er met ons aan de hand, dat we wel nog over zorgvuldigheid willen argumenteren of over burenhulp en een zorgzame samenleving etc., maar in het probleem zelf steeds sprakeloziger zijn geworden? Waarom verklaart iemand dat hij later als demente dood wil? Ik geloof niet dat het zozeer de angst voor pijn is. Dementen hebben voor zover ik het overzie over het algemeen helemaal niet zo een pijn. Is het niet vooral de angst voor decorumverlies, die hier speelt? Hij, die alles kon verklaren, schrikt van zijn eigen afkeer van dementen nu hij nog goed is, en wil niet dat zijn familie en naasten later precies zo naar hem gaan kijken. Zij, die zich haar hele leven voor de spiegel staat op te tutten meent, dat als zij door de mand valt, haar leven geen zin meer heeft. Niet de dood zelf is dus zozeer het probleem, maar de ervaren en steeds meer om zich heen grijpende opvatting van de zinloosheid van het bestaan, als iets niet meer gaaf is of voldoet. Want we hebben het nog steeds over mijn ‘tante Chrisje’, een vrouw die helemaal niet lag te lijden en waar geen enkel gevaar van uitgaat, maar waarover we zelf zijn gaan fantaseren, met de vraag of haar leven nog zin heeft. Zou er wellicht een geheimzinnig verband bestaan tussen het willen uitbannen van de dood en alle ongeluk door de moderniteit, en een toenemend ervaren zinloosheid van het leven zodra het niet meer voldoet?

Deze jeugdviend van me, wiens moeder ik bezocht, werd op zijn veertigste dood gevonden in de trein, overleden aan een overdosis harddrugs. Was hij toen wij dik bevriend waren, tussen ons achtste en twaalfde jaar, al een beetje typisch, later werd hij onmiskenbaar schizofreen en leefde in of voorbij de wolken, ik denk op zoek naar een geluk dat hij hier niet vond, niet aankon, ten diepste misschien ook niet wilde. In mijn keuze voor het communisme, ook al lang geleden, herken ik iets daarvan: je kiest voor het grote geluk der mensheid, omdat je het kleine geluk in het gezin, met je eerste vriendin, met een paar gewone vrienden niet aankunt; omdat je misschien al donders goed aanvoelt, dat jij nooit tot de zogenaamde ‘beati possidentes’ zult horen, de gelukkige mensen die het zo goed met God, de wereld en zichzelf getroffen hebben – en in dat laatste ligt ironie, maar niet alleen. Ze zijn er ook, mensen die helemaal niet zo lijden aan het bestaan en hun zaakjes prima op orde hebben, en geheel legaal. Die geen flauw benul hebben van wat schizofrenie is of wat er op een gesloten afdeling gebeurt, voor wie de duivel niet meer is dan een achterhaalde middeleeuwse gedachte, net als God waarschijnlijk, die in een moslimterrorist alleen maar een gek kunnen zien; die niet begrijpen dat je kunt verlangen naar de dood of in de heroïne je zoetheid zoeken, en die zich vooral ergeren als de trein weer niet rijdt vanwege de ‘aanrijding met een persoon’ – en die dan vrees ik, als het leven opeens niet meer gaat zoals verwacht, bij een naaste of henzelf, met de mond vol tanden staan en ook denken: zou een zachte dood eigenlijk niet een elegante oplossing zijn? Deze mens is mijn schrikbeeld, ik geef het toe. Waarom? Omdat deze mens niet meer lijkt te kunnen lijden, noch in zijn ziel, noch met zijn lichaam, en daarom ook niet meer kan mede-lijden. De mensen, ze schijnen er te zijn, zo hoor ik van mijn oncoloog, die van hem eisen, en dus eigenlijk gewoon verwachten, dat hij hen van de kanker geneest, en als dat niet lukt alleen maar boos kunnen worden of zwijgen, en aan de dood geen woord vuil willen maken. Dat vérgt natuurlijk ook een zekere kunst. Het is ook logisch dat wie aan de dood niet voorbij kan denken, er ook niet over kan denken. Ik zeg dus niet dat euthanasie nooit mag, ook niet dat Nederland over tien jaar en masse naar de levenskliniek zal togen, maar wel dat het verlangen naar een zachte dood steeds gangbarder zal worden omdat we er innerlijk geen verweer meer tegen hebben.

Maar had het leven van deze vriend van mij op den duur nog zin? Een keer ben ik hem tegengekomen in de trein, totaal bevuild en in de war, en maar luidruchtig contact willen

maken met zijn medereizigers. Ik schaamde me zo voor hem, dat ik heb gedaan alsof ik hem niet zag. Ik ben niet van de school die zegt: misschien had ik hem kunnen redden, daar en toen. Of: ik zag Christus in zijn gelaat. Maar verraden heb ik hem natuurlijk wel, voor een moment. Dit was meer dan wat afkeer of walging, dit was geconfronteerd worden met de volstrekte hopeloosheid van het leven, die ook reëel is, en waar je geen antwoord op hebt. Er is een categorie van mensen die verloren zijn en verloren gaan; zo geboren, zo geworden, zo gemaakt; mensen die spelen met de dood of juist door de dood worden opgezocht, tegen hun wil; junks, zelfmoordenaars, ernstig schizofrenen; maar ook voor altijd gehandicapten, mismaakten of de wat meer fijnzinnige losers, die fysiek of geestelijk net niet kunnen aanhaken. Die moeilijke, onmogelijke, donkere kant van het leven die we zoveel mogelijk wegstoppen en ontkennen door de kracht van positief denken, maar die er altijd zal zijn, en dagelijks zijn slachtoffers eist, soms al vanaf de geboorte. En waarvan Jezus zegt: Zalig zijn jullie.

Welke tijd en ruimte hebben we voor deze mensen in ons hart, in ons denken? Ook hier is het veel te gemakkelijk om alleen van meelij en naastenliefde te spreken, hoe belangrijk ook. Kunnen we het geestelijk aan dat iemand gehandicapt wordt geboren en altijd op bed ligt, min of meer vegeeteert, soms lacht en soms huilt; van zijn ouders houdt maar ook boos op ze is, en niet uit zijn woorden en gevoelens komt: en dat wij dan niet meegaan in die zuigkracht dat het bestaan van deze mens eigenlijk zinloos, of wat heet: mensonwaardig is. Wie durft uit te maken wat menswaardig en mensonwaardig is? Er zijn mensen die in een hansop niet veel meer doen dan met hun hoofd tegen een muur bonken en toch niet dood willen. Of misschien ook wel, en wat doen we dan? In het dorp van mijn jeugd woonde een man samen met zijn moeder. Hij werd door haar aan de ketting gelegd, als hij te wild werd of zij van huis ging. Heeft het enige betekenis om nu achteraf te zeggen dat dit leven van hem, maar dus ook van haar, mensonwaardig was? Nu spelen we openlijk met gedachten om levens te klonen en worden aanstaande foetussen met kans op het Down-syndroom inmiddels weggesorteerd. Maar hééft het leven dan altijd zin? Is dat nou niet het erge, dat er veel leven is dat inderdaad zo'n naam niet verdient, waar niemand op zit te wachten, ook die mens zelf niet?! Toch is het raar, dat we ons te beschaafd voelen voor de doodstraf, en zelfs van de ergste ploert zeggen dat hij ook een mens is, maar eigenlijk zo gemakkelijk meegaan in de behoefte van anderen om dood te willen, ook als er helemaal geen sprake is van ondraaglijk lijden. Of is het misschien zo, dat de gedachte dat je vanaf een bepaald moment tot aan je dood moet lijden, zonder dat er nog een perspectief op genezing is, op zichzelf al ondraaglijk geworden is voor ons? Misschien is dat logisch als je niets meer weet van een hemel, een verlossing, een herschepping. Maar beseffen we dan niet hoeveel anderen, dag in dag uit, lijden aan het bestaan, aan hún bestaan? Dat onze hele schepping zucht om verlossing, om met Paulus te spreken?

Wat kan voltooid eigenlijk zijn? Ik denk aan een vrouwelijk gemeentelid, midden dertig, dat na een leven van drugs samen met haar zoontje van drie was weggevlucht van haar vriend en dealer, en in mijn eerste gemeente de Zijpe probeerde een nieuw bestaan op te bouwen. Ik had intensief pastoraal contact met haar, en toen ik terugkwam van de zomervakantie was ze even daarvoor samen met haar zoontje vóór op de fiets over de bielzen de trein uit Den Helder tegemoet gereden. Zo is het leven van de kinderen Gods ook nog eens een keer, dat hun resten worden verzameld. En wat zegt dan een Seneca: ach, je kunt altijd nog uit het leven stappen, en zo blijf je een vrij mens. En wat zeggen dan een Bolkestein en Hedy d'Ancona, zo'n tien jaar geleden, in hun beste outfit voor de fotograaf: natuurlijk heeft de oudere mens na een leven waarin hij het nodige heeft gepresteerd en dat nu is voltooid, het recht om in waardigheid te sterven. Maar wie is hier voltooid? Voltooid was misschien juist wel het leven

van deze vrouw, die geen kant meer op kon. Voltooid omdat zij haar aandeel in lijden wel gehad had.

Oorspronkelijk was euthanasie bedoeld voor mensen met ondraaglijke pijn, wier leven in handen van de arts lag. En het behoorde tot het ambt van de arts hier te moeten kiezen tussen twee kwaden. En natuurlijk is er vroeger veel meer euthanasie gepleegd dan werd gesuggereerd. Maar dat kon, omdat er nog geen zelfbeschikkingsrecht was op euthanasie, maar alleen mededogen van de arts die meer medicijnen voorschreef dan verantwoord was. Een situatie verre van ideaal, die de gebrokenheid van ons schepselen kenmerkt. Maar als doodgaan een recht wordt om ons sterven vóór te zijn, zal de dood een legitieme optie worden voor ieder mens die lijdt vanaf zijn geboorte. Dat kun je op je vingers natellen. We zullen nog sprakelozener worden. Eerst een duur bevochten recht; dan een gewoonrecht; dan de suggestie van een omstander; dan een zwichten voor het blijkbaar overtollig, blijkbaar tot last zijn. Haarscherp wordt de tweedeling tussen zij die geluk hebben en zij die nu eenmaal pech hebben. Ik denk aan wat voor mij een van de meest kernachtige zinnen uit de Bijbel is, en waaruit de grootst denkbare solidariteit spreekt, Rom. 11:32: 'Want God heeft hen allen onder ongehoorzaamheid besloten, om Zich over hen allen te ontfermen.' Wij als mensen, Joden en heidenen, delen samen in dezelfde problematiek en niemand gaat daarin vrijuit, maar wij hebben ook het uitzicht dat wij daarin samen bevrijd zullen worden. Humaniteit betekent daarom voor mij niet alle pijn en verdriet proberen uit te bannen, maar deze proberen van elkaar te dragen en uit te houden, en waar het kan te verzachten en lenigen, in het besef dat lijden hoe dan ook onherroepelijk met ons mens-zijn is gegeven.

Ik weet: dit is geen antwoord op levenssituaties die schreeuwen om een einde. Maar die situaties zijn naar mijn inschatting uitzonderingen. Er is ook een lijden dat in stilte of zelfs vreugde volbracht moet worden. Er is ook een recht ongelukkig te zijn of er afzichtelijk uit te zien, als dat allemaal even niet lukt. De mens is een sterveling, en dat betekent dat hij zijn eigen leven nu net niet kan voltooien, en daarom ook moet lijden en dit bestaan moet zien uit te houden. Ik wil dit alles nu tot slot zo prudent en koosjer mogelijk op mijn eigen leven betrekken.

Anderhalf jaar geleden hoorde ik dat ik uitgezaaide kanker heb en niet meer ben te genezen. Dankzij chemotabletten ben ik nog op de been, en behoor duidelijk tot die categorie patiënten dat van geluk mag spreken er zo goed doorheen te komen. Hoelang dat nog doorgaat weet niemand. Ik kan over een half jaar zijn gestorven, maar wellicht heb ik nog 2,5 jaar of zelfs drie. Of dit een serieuze lijdensweg wordt, weet ik niet, ik ben daar ook niet in geïnteresseerd. Ik ben in elk geval niet bang voor de dood, ben ook niet bang voor de pijn, want een mens kan heel veel hebben als het moet; ben alleen wel bang om te stikken, een gedachte waar ik geheel panisch van kan worden. Mezelf kennende zal ik door de ellende heen willen gaan, liever dan bij voorbaat er een einde aan maken. Maar ik weet ook dat ik helemaal geen held ben als het om pijn gaat, en ben in staat om alle slangen los te rukken.

Euthanasie houdt mij dus niet of nog niet zo bezig, maar wel de vraag van het voltooid zijn. Als ik terugkijk op mijn leven dan zie ik iemand die ontzettend veel verdriet heeft gehad, en daar nog steeds gevoelig voor is. Noem het een soort liefdesverdriet, dat ik al jong voelde. Een verlorenheid die gepaard gaat aan een groot verlangen naar troost, tederheid, heelheid. Dit verlangen gaat veel dieper dan mijn seksualiteit die pas later ontwikkeld is. Wat ik vooral deed in mijn bed als puber was huilen en huilen vanwege dat enorme gemis. Het is de muziek van Bob Dylan geweest en even later waren het de romans van Simon Vestdijk en de gedichten van Herman Gorter die mij konden troosten.

Ik heb mijn scheiding zestien jaar geleden als een onmogelijk, onmenselijk iets ervaren, om tegen je wil in zo hardhandig gescheiden te worden van je kinderen, je eigen vlees en bloed. Maar ik wist ook, toen mijn vrouw het niet meer langer aankon (of niet meer van mij hield,

die twee gaan natuurlijk samen), dat ik het geluk dat ik met haar, met hele gezin heb gehad, nooit meer opnieuw zou beleven. Sindsdien mis ik inderdaad een essentieel gevoel van geluk. Het echte, diepe geluk van de liefde ken ik niet meer. Maar ik heb het daarvoor in overvloed gehad. Het was een hele strijd voor mij om te erkennen dat mijn grote geluk was verdwenen en nooit meer zou terugkomen en mijn dagen toch niet zinloos waren.

Nu denk ik langzamerhand: ik ben niet geboren als iemand die gelukkig zou worden in de liefde. Het heeft er waarschijnlijk nooit ingezet. Ik die altijd wist wat liefde was, kon het niet. Hoe dat zit, is eigenlijk het grote raadsel van mijn leven, want ik kan helemaal niet zonder een vrouw. Maar, als het zo is dat deze moeiten eigenlijk golden voor mijn hele leven, vanaf mijn geboorte, en ik in die zin ook precies het leven geleid heb dat ik leven moest – dan is het mij te weinig om te zeggen: kijk naar de mooie kanten, die er ook volop waren en zijn. Die zijn er zeker. Maar God is geen boekhouder. Ik verwacht dat Hij, de HEER, die uiteraard de veronderstelling was van dit hele verhaal, zijn redenen heeft gehad om mij zo te scheppen als ik was en ben, en dat Hij de enige is die deze schepping kan voltooien, in de zin van tot een goed einde brengen. In een soort van herschepping dan toch mijn raadsel oplossen. Daarin, dat het zo heeft moeten zijn, en zo ook zal zijn, kan ik mij aanvaard weten en in vrede leven, al staat het meer dan vroeger in het teken van het uithouden en ten einde lopen. Wat overigens niet wil zeggen dat ik me niet kan voorstellen dat je alleen nog maar verlangt naar de dood als een verlossing van je ellende.

Als ik nu zo ben, zijn anderen dan niet zo? Is er één mens die niet gebroken is, en min of meer worstelt met hetzelfde raadsel niet zelf te kunnen voltooien wat toch voltooiing nodig heeft? Ik denk nu aan dat prachtige moment dat als Noach de ark gebouwd heeft en alle dieren zijn binnengeleid, net als zijn huisgezin, en de dood breekt los vanuit de hemel, dat dan God zelf het luik dicht doet: ‘En de Heer sloot de deur achter hem.’ (Gen. 7:16).

De mens mag nog zoveel in eigen regie willen houden, zijn leven voltooien kan alleen God. En dat geldt ook voor het probleem van euthanasie, waar we gelukkig nooit helemaal zullen uitkomen.

Ik realiseer me: zonder de veronderstelling van het geloof, te mogen leven en zullen leven vanuit de opstanding van de doden, waar elke christelijke ethiek uiteraard op gebouwd is, komen mijn overwegingen nogal straf over. De dood, maar ook ons levenseinde krijgen een heel andere gestalte zonder het perspectief van een Heer die ons roept, die ons opwacht, die ons ook in pijn en dood nabij is. Ik wil dan ook geen heldendom bepleiten. Maar wel de wacht houden aan elk doodsbed, inclusief het mijne, dat niet de dood maar het leven ons laatste woord is. De drempel dat dat een illusie is, mogen we wat mij betreft niet overgaan. Voor de moed, of in elk geval de standvastigheid die hiervoor (hard) nodig is, denk ik aan iemand als Dietrich Bonhoeffer die wist ook geen held te zijn en die zijn eigen ethische beslissingen ook niet zomaar aan anderen wilde opleggen, maar voor zichzelf geen andere mogelijkheid zag. Het zo lang mogelijk afzien van euthanasie heeft dan ook meer met getuige-zijn te maken dan met de strijd voor behoud van een christelijke cultuur/ethiek. Dat we die cultuur kwijt zullen raken in Nederland, lijkt mij zonneklaar.

Wessel ten Boom